

Петер Енглунд

ЗАХВАТ І БІЛЬ БИТВИ

**Перша світова
у 211 епізодах**

Харків
«Фоліо»
2016

1

Неділя, 2 серпня 1914 року

Лаура де Турчинович прокидається рано-вранці в Августові

Невже її найстрашніші побоювання справдилися? Невже її чоловік хворий, його поранено або навіть убито? Чи він зрадив її?

Пізнє літо. Погода була чудова, тепла, сонячна, з прегарними картинами навзахід сонця. Вони переїхали до щойно відбудованої вілли, схованої між озерами, просто в мальовничому Августовському лісі. Діти в ньому бавилися. А вони з чоловіком любили кататися човном по озеру короткими білими червневими ночами, зустрічаючи схід сонця. «Все дихало спокоєм і красою... Це було мирне життя, сповнене простих радощів».

Простота хутірського життя була, звісно ж, відносною. Містка вілла вирізнялася вишуканістю обстановки. Господиню дому завжди оточувала прислуга, яка мешкала в окремому флігелі. (Кожний з п'ятирічних синів-близнюків мав свою няню, а шестирічна донька — власну гувернантку. Діти їздили у візку, запряженому поні). Їхня сім'я спілкувалася з найшляхетнішими представниками помісного дворянства. Зимували вони зазвичай на Рив'єрі. (Потім поверталися додому — без особливих складнощів. У Європі легко можна було перетинати кордони, для цього навіть паспорт не був потрібен). Будинків мали кілька: крім літньої вілли і великого будинку в Сувалках є ще квартира у Варшаві. Лаура де Турчинович, уроджена Блеквелл, живе спокійним, комфортним життям. Скрикує, бачачи мишей. Боїться грози. Трохи полохлива і соромлива. Ледве уявляє, що таке — готувати їжу.

З фотографії, зробленої одного разу влітку, дивиться весела, гордовита, цілком щаслива жінка, русява, у просторій спідниці, білій блузці та великому літньому капелюсі. Ми бачимо жінку, звичну до спокою і статків, до того, що життя постійно змінюється на краще. І в цьому вона була не поодинокую. Якщо до неї доходили чутки про заворушення і злодіяння, вона ігнорувала їх. І в цьому вона також не поодинокую.

Так, літо вдалося просто чудове. І воно ще тривало. У неділю вони запрошують до себе на обід гостей. Але де ж її чоловік? Ось уже кілька днів, як він виїхав до Сувалок на роботу вчора, саме в суботу, напередодні святкування, він мав повернутися. Вони вирішили почекати з обідом. Але все марно. Вона вже почала турбуватися. Це так несхоже на нього. Де він може бути? Вона чекала і чекала, не стуливши повік. Даремно.

Давно вона так не хвилювалася за нього! Що могло статися? Вона заснула тільки на світанку.

Лаура прокинулася від різкого стукоту у вікно.

Четверта година ранку.

Вона поспіхом підвелася з ліжка, доки цей стукіт не збудив дітей. Біля вікна маячила чиясь постать. Спершу вона була подумала, що це хтось зі слуг вирушає на базар і прийшов за грішми та інструкціями. Але, на свій подив, вона побачила бліде, серйозне обличчя Яна, лакея свого чоловіка. Він простягнув їй листівку. Вона впізнала письмо чоловіка.

Там було написано: «Оголошено війну. негайно приїжджай разом із дітьми. Накажи прислузі спакувати найнеобхідніше і приїжджай сьогодні».

2

Вівторок, 4 серпня 1914 року

Ельфріда Кур спостерігає, як 149-й піхотний полк залишає Шнайдемюль

Літній вечір. Тепло. Звідкись здалеку долинають звуки музики. Ельфріда з братом сидять удома, на Альте-Банхофштрассе, 17, але музику вони чують. Музика стає дедалі голоснішою, і вони розуміють, у чому річ. Вони вибігають надвір і мчать до жовтого вокзалу, що нагадує фортецю. На площі перед будівлею юрмляться люди, горить електричне освітлення. Ельфріді здається, що в цьому білому, тьмяному світлі листя каштанів нібито вирізане з паперу.

Дівчинка здирається на залізну огорожу, що відокремлює будівлю вокзалу від люду на площі. Музика наближається. Вона бачить товарний потяг, він стоїть на третьому пероні. Бачить, що над паротягом здійсмається пара. Вона помічає відчинені двері вагонів, у яких миготять одягнені в цивільне резервісти, які вирушають до місця призначення. Чоловіки визирають із вагонів, махають і сміються. Музику чути дедалі ближче, тепер вона лине у повітрі літнього вечора. Її брат кричить: «Вони йдуть! Це 149-й полк!»

Усі чекають саме на нього: 149-й піхотний полк, розквартирований містом. Тепер він прямує на Західний фронт. Так, новий вираз — «Західний фронт». Досьгодні дня Ельфріда нічого подібного і не чула. Війна — справа рук росіян — це всі знають. Німецька армія здійснює мобілізацію, щоб відповісти росіянам, які готують напад, як усім відомо^[3].

Особливо тим, хто живе тут, у Померанії. Усі розмірковують про загрозу зі сходу, і Шнайдемюль не є винятком. Російський кордон розташований менше ніж за 150 кілометрів звідси, і через місто проходить головна траса Берлін — Кенігсберг, а отже, це абсолютно очевидна мішень для могутнього ворога на сході.

Мешканці Шнайдемюля, так само, утім, як і ті політики і генерали, незграбні, неповороткі та некомпетентні, які балансуючи призвели Європу до війни, отримували інформацію, майже завжди неповну або застарілу. Брак фактів доповнювали здогадками, припущеннями, надіями, побоюваннями, нав'язливими ідеями, теоріями змови, мріями, кошмарами, чутками. У Шнайдемюлі, як і в десятках тисяч міст і сіл на всьому континенті, картина світу вибудовували в ці дні саме з хиткого матеріалу здебільшого з чуток. Ельфріді Кур виповнилося дванадцять років. Вона непосидюча розумна дівчинка з рудуватим кісками і зеленими очима. Вона чула розмови про те, що французька авіація бомбувала

Нюрнберг; що атакували залізничний міст біля Айхенрида; що російські війська просуваються до Йоганнісбурга; що російські агенти намагалися вбити кронпринца в Берліні; що один російський шпигун ледь не підірвав авіаційний завод на околиці міста; що інший російський шпигун мав на меті заразити холерою воду у водопроводі; що французький агент хотів підірвати мости через Кюддов.

Усе це були лише чутки, але правду дізнаються згодом. Сьогодні люди готові повірити у будь-що, навіть у найнеймовірніше.

Жителі Шнайдемюля, як і більшість німців, вважають цю війну оборонною, — війною, яку їм нав'язали, не залишивши іншого вибору. Німці, як і всі жителі міст і сіл Сербії, Австро-Угорщини, Росії, Франції, Бельгії та Великої Британії, сповнені страху і надії, водночас переконані у своїй правоті, бо їм належить битися із силами зла. Потужна емоційна хвиля прокотилася Шнайдемюлем, Німеччиною та Європою, накривши собою всіх і вся. Те, що для нас півтьма, для них — світло.

Ельфріда чує вигуки брата й одразу бачить усе сама. Ось вони йдуть, шеренги солдат у сірій уніформі, коротких чоботях зі світлої, невичиненої шкіри, з великими наплічниками, у загострених касках з сірими тканинними чохлами. Попереду крокує військовий оркестр. Коли він наближається до вокзалу і натовпу на площі, то звуки знайомої всім мелодії захоплюють людей. Солдати співають, і натовп підхоплює за ними приспів. Пісня лунає бравурно цього серпневого вечора:

Lieb'Vaterland, magst ruhig sein,
 Lieb'Vaterland, magst ruhig sein,
 Fest steht und treu die Wacht, die Wacht am Rhein!
 Fest steht und treu die Wacht, die Wacht am Rhein!^[4]

Повітря дрижить від барабанного бою, тупоту чобіт, співу і криків «ура». Ельфріда запише в своєму щоденнику:

149-й пройшов тоді пліч-о-пліч, розтікаючись пероном як сіра хвиля припливу. У всіх солдатів були на ший довгі вінки з квітів або ж просто квітки на грудях. З гвинтівок стирчали айстри, левкої та троянди, немов мали намір обстрілювати ворогів квітами. Обличчя солдатів були серйозними. А я ж уважала, що вони сміятимуться і радітимуть.

Ельфріда все ж бачить одного усміхненого солдата, лейтенанта, й відразу впізнає його. Його звати Шен, і вона дивиться, як він прощається з родичами і потім продається крізь натовп. Як інші ляскають його по спині, обіймають, цілують. Їй хочеться крикнути: «Привіт, лейтенанте Шен!» Але вона не наважується.

Грає музика, над натовпом здіймаються капелюхи і носові хусточки, потяг з одягненими в цивільне резервістами гуде і рушає з місця. Усі

люди махають і кричать «ура». Незабаром вирушить у дорогу і 149-й. Ельфріда злазить з огорожі, її поглинає натовп. Вона відчуває, що її ось-ось розчавлять, задушать. Дівчинка бачить літню жінку з червоними від сліз очима. Вона несамовито кричить: «Пауль! Де мій малюк Пауль? Дайте мені побачити мого сина!» Ельфріда не знає, хто такий Пауль, вона стоїть, стиснута з усіх боків спинами, руками, животами, ногами інших людей. Вражена або, можливо, вдячна за те, що їй удалося помітити хоч щось у цьому безладному, плутаному, гігантському клубку образів, звуків і відчуттів. Ельфріда, затиснута в натовпі, промовляє коротку молитву: «Боже милосердний, збережи цього Пауля! Поверни його цій жінці! Молю Тебе, благаю, молю!»

Вона бачить, як повз неї марширують солдати, а поруч з'являється маленький хлопчина. Просунувши ручку крізь холодні залізні прутки огорожі, він кричить: «До побачення, солдате!» Один з них, одягнений у сіру форму, бере простягнуту ручку і потискає її: «До побачення, малюче!» Усі сміються, оркестр грає «*Deutschland, Deutschland, iber alles*». Дехто підспіває. Довгий, прикрашений квітами потяг зупиняється біля першої платформи. Лунає звук горна, і солдати зразу ж залазять всередину. Лайки, жарти, накази. Солдат, який відстав, поспішає до потяга, пробігаючи зовсім поруч із Ельфрідою, яка стоїть за огорожею. Вона сміливо простягає йому руку і ніяково бурмоче: «Хай щастить!» Він дивиться на неї, посміхається і на ходу потискає їй руку: «До побачення, дівчинко!»

Ельфріда проводить його поглядом. Бачить, як він здирається в один із товарних вагонів. Бачить, як він обертається і дивиться в її бік. Потяг рушає з місця, спершу — зовсім повільно і неохоче, потім — набираючи швидкість.

Крики «ура» лунали в повітрі, обличчя солдатів виднілися у відчинених дверях вагонів, люди кидали квіти слідом за потягом. Якось одразу багато з тих, хто залишився, заплакали.

До побачення! Чекаємо вас додому!
Не бійтеся! Ми незабаром повернемося!
Ми відсвяткуємо Різдво вдома з мамою!
Так, так, так, швидше повертайтеся додому!

З потяга, що відходить, лунає гучний спів. Дівчинці вдалося розчути тільки частину приспіву: «In der Heimat, in der Heimat, da gibt's ein Wiedersehen!»^[5]

А потім потяг зникає в ніч. Літо. Тепло.

Ельфріда схвильована. Стримуючи сльози, вона повертається додому. Дорогою вона тримає перед собою руку, яку їй потиснув солдат, наче та тепер особливо цінна і дуже крихка. Піднімаючись погано освітленими сходами на Альті-Банхофштрассе, 17, вона крадькома цілує цю руку.

3

Середа, 12 серпня 1914 року

Володимир Літтауер бачить загибель Маргграбови

І це війна? Літне сонце з'являється над сільською ідилією. Він бачить доглянуті селянські двори, складені з каменю, ошатні села. Бачить широкі поля, копиці сіна, невеликі гайки. Бачить блискучу гладь озер і м'які обриси пагорбів. Вони повільно їдуть верхи вздовж вузької, звивистої дороги, посипаної гравієм. Над колоною майорять червоні, жовті та блакитні флюгери.

Романтична картина: «Гусари на тлі пасторального пейзажу». Лиш одне дивно. Ніде не видно жодної живої душі. Але поки нічого й не відбувається, принаймні нічого серйозного. Ще не зовсім розвидніло, і в сутінках піхотинці, які йдуть поруч з ними, натрапили на когось, кого вони помилково вважали німецькими солдатами. Почулася стрілянина, і знову все стихло.

За кілька годин ескадрон гусарів, у якому служив Володимир Літтауер, опинився у Східній Пруссії. Кордоном тут була лише мілка канава, де можна було побачити стовп з німецьким гербом, що лежав у траві. Метою операції було невелике німецьке містечко Маргграбова. Вони з цікавістю розглядали будинки, повз які проїжджали. Вони порожні. У деяких з них був накритий сніданок, його облишили, не доївши. Їжа була ще гарячою.

Володимир Станіславович Літтауер — корнет російського гусарського полку, 1-го Сумського. Він народився на Уралі, виріс у Санкт-Петербурзі, батько його був заможним заводчиком. Триває другий рік його служби в армії. Він самовпевнений, зарозумілий, розумний, і досі його життя було безжурним. (Єдине, через що він переймався, так це те, що він виглядає значно молодше у свої двадцять два роки.) Багато в чому Літтауер справді ідеальний гусар, принаймні за гусарськими мірками: гарний наїзник, елегантний, добре одягнений, добре вихований, дотримує етикету, пиячить, б'ється на дуелях, має коханок, танцює на балах, усерйоз його турбує вигляд його вощених вусів і відпрасованої форми.

Для нього, як і для його товаришів-офіцерів, військова служба була не стільки покликанням, скільки способом життя. (А полк — їхня родина^[6].) Було заведено байдуже ставитися до різних військових інновацій. Їхні манери та поведінка свідчили про те, що він зі своїми товаришами жив на початку XIX століття. Що за вигадки всі ці виснажливі маневри